

УДК 94(430) “1522–1599”

Сергій Анатолійович Каріков

Доктор історичних наук, доцент

Доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

karikov.nuczu@gmail.com

orcid.org/0000-0001-5121-4103.

ДО ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ

Розглянуто проблему визначення джерельної бази для дослідження конфесійних перетворень у Німеччині доби раннього Нового часу. Проаналізовано специфіку головних типів історичних джерел. Визначено, що дослідження лютеранської конфесіоналізації має спиратися на комплексне використання документів з історії держави, церкви, освіти.

***Ключові слова:** історичне джерело, лютеранська конфесіоналізація, Реформація, Німеччина.*

Sergiy Karikov

(Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Ancient and Medieval History,
V. N. Karazin Kharkiv National University)
karikov.nuczu@gmail.com

TO THE PROBLEM OF ANALYSIS OF HISTORICAL SOURCES OF THE LUTHERAN CONFESSIONALIZATION IN GERMANY

The problem of definition of the source base for the study of confessional transformations in Early Modern Germany is considered. The specifics of the main types of historical sources are analyzed. It is determined that the study of the Lutheran confessionalization should be based on comprehensive using of documents on the history of the state, church, education.

Key words: historical source, Lutheran confessionalization, Reformation, Germany.

Лютеранська конфесіоналізація, нерозривно пов'язана з гострою боротьбою між прибічниками різних віросповідань, не може бути зведена лише до релігійних питань. Її дослідження передбачає вивчення подій Реформації у зв'язку з подальшим розвитком німецького суспільства у другій половині XVI – на початку XVII ст. Складність, розмаїтість конфесійних трансформацій зумовлює потребу залучення широкої джерельної бази, що відображає ключові аспекти лютеранської конфесіоналізації – державно-політичний, релігійно-церковний, освітньо-культурний. До головних груп джерел з історії конфесіоналізації належать: акти рейхстагів; теологічні праці; євангелічні церковні статути; звіти візитаторів; епістолярні джерела; історичні хроніки. Необхідність їх комплексного дослідження визначає актуальність нашої праці. Досі в історіографії подібне завдання не вирішувалося.

Акти рейхстагів розкривають історичні умови розгортання конфесіоналізації, відображаючи позиції імперської влади і станів німецького суспільства. Так, противники Реформації посилалися на постанову Вормського рейхстагу 1521 р., що забороняла поширення вчення Лютера у німецьких землях. Натомість прибічники євангелічного руху спиралися на рішення Першого Шпеєрського рейхстагу 1526 р., що, виголосивши право князів діяти у питаннях віри так, щоб «надалі дати звіт перед Богом і імператором», фактично закріпили їх повноваження як «верховних єпископів» у своїх володіннях. Так само значущими є рішення Аугсбурзького рейхстагу 1555 р., які проголошували релігійний мир у Священній Римській імперії, що позначило початок нового етапу конфесіоналізації [3].

Серед **теологічних праць** варто назвати віросповідні книги євангелічної церкви: «Малий Катехісис» та «Великий Катехісис» Лютера, «Аугсбурзьке віросповідання» й «Апологія Аугсбурзького віросповідання» Меланхтона, «Шмалькальденські статті» Мартіна Лютера, «Трактат про владу і верховенство папи» Меланхтона, «Формула згоди», підготовлена групою лютеранських теологів. Зазначені твори зібрані у «Книзі згоди» (1580) [6], ухвалення якої позначило конституювання лютеранської ортодоксії. Діяльність євангелічної

церкви в Саксонії стала зразком реалізації принципів віросповідних книг, надавши приклад здійснення конфесіоналізації в інших німецьких територіях.

Першорядне значення для вивчення проблем розвитку церковного життя мають **євангелічні статuti**. Із другої половини 20-х рр. XVI ст. їх розроблення набуває поширення у зв'язку з активним формуванням євангелічної церковної організації. Статuti регламентували життя лютеранської общини на певній території, визначаючи засоби ліквідації католицьких інституцій, напрями реформування догматики і культу, шляхи вирішення соціально-економічних проблем. Якщо положення певного статutu успішно втілювали в життя, їх могли переймати укладачі статutів інших німецьких регіонів.

Аналізуючи зміст євангелічних статutів, ми звертаємося до найбільш повного їх зібрання за редакцією Е. Зелінга, яке видавали з 1902 р. до 80-х рр. XX ст. [8]. Крім документів, у зазначеному виданні вміщено докладні статті оглядового характеру з історії Реформації в саксонських містах, а також ретельно оформлено довідковий апарат. Вивчаючи євангелічні статuti як історичні джерела, варто враховувати, що вони мали характер інструкції, перераховуючи вимоги, які влада висувала до священнослужителів, учителів, бюргерів, селян. Однак для відповіді на запитання, наскільки зазначені вимоги втілювалися в повсякденне життя євангелічних общин, дані статutів необхідно доповнювати інформацією, що міститься в інших типах джерел.

Простежити, як заклики й настанови лідерів Реформації реалізовувалися в повсякденному житті общин, дають змогу **звіти візитаторів**. З середини 20-х рр. XVI ст. реформатори розпочали регулярно проводити візитації парафій; виявлені недоліки в діяльності церковної організації і рекомендації щодо їх усунення складають основний зміст звітів візитаторів [5]. Зазначені документи є своєрідним продовженням євангелічних статutів. Якщо статuti визначали загальні напрями розвитку церковної організації, позначаючи ідеали реформаторів як головну мету конфесійних перетворень, то звіти відображали реальний стан справ у міських і сільських общинах, відображаючи проблеми їх повсякденної життєдіяльності.

Значущість **епістолярних джерел** для розуміння проблем конфесіоналізації пояснюємо тим, що реформатори були зацікавлені в наданні євангелічному рухові з боку територіальної влади. Після завершення Селянської війни 1524–1525 рр. можливість подальшого здійснення реформаційних перетворень визначали насамперед позиції князів і магістратів. Тому не дивно, що реформатори вели активне листування з територіальними правителями Німеччини, а згодом – і з представниками правлячих династій інших держав, здійснюючи внесок у розгортання конфесіоналізації. Прикладом є листування Йоганна Бугенхагена – видатного організатора євангелічної церкви та школи, проповідника, теолога, полеміста. Систематизація його кореспонденції насамперед є заслугою німецького дослідника О. Фогта. У другій половині XIX ст. він здійснив збір, упорядкування, підготовку до друку та видання листів реформатора; згодом це зібрання було доповнено і перевидано. Видання О. Фогта налічує 305 листів, написаних Бугенхагеном і його кореспондентами [10]. До останніх належали король Данії Крістіан III, курфюрсти Саксонії Фрідріх Мудрий, Йоганн Стійкий, Йоганн Фрідріх Великодушний, герцог Альбрехт Пруський, ландграф Філіп Гессенський та ін. Активне листування реформатора з правителями євангелічних територій пояснюємо провідною роллю Віттенберга в поширенні лютеранства і участю Бугенхагена в цьому процесі. В одних листах він виступає порадником, надаючи пропозиції щодо особливостей здійснення Реформації; інші листи стосуються його участі в подіях конфесійно-політичного життя у німецьких територіях та за їх межами.

Не менш важливими епістолярними джерелами з історії лютеранської конфесіоналізації є листи політичних діячів – прибічників Реформації та її противників. Зокрема, у листуванні Моріца Саксонського висвітлено низку питань, пов'язаних із його участю у Шмалькальденській війні на боці імператора, відносинами з реформаторами, приєднанням до виступу територіальних князів проти Карла V [1]. Цінним джерелом для вивчення лютеранської конфесіоналізації є й листи герцога Георга Саксонського –

непримиренного противника Реформації, який у листах, інструкціях, розпорядженнях детально визначає заходи, що, на його думку, мали запобігти розгортанню євангелічного руху [2].

Важливі відомості щодо розгортання конфесіоналізації містять **історичні хроніки**, де висвітлено події політичного й релігійно-церковного життя Німеччини. Так, лейб-медик саксонського курфюрста Йоганна Фрідріха Маттеус Ратцебергер, який був другом Лютера, у своїй «Рукописній історії» приділив увагу відносинам між лідерами Шмалькальденського союзу, перебігу Шмалькальденської війни, її наслідкам [7]. Перебуваючи на позиціях гнезіолютеранства, Ратцебергер гостро висловлювався проти дій католицького угруповання, спрямованих на відновлення впливу Риму.

Іншим представником лютеранського напрямку хронік доби раннього Нового часу, є юрист Йоганн Слейдан. У творі «Коментарії щодо стану релігії і держави за часів імператора Карла V» він звертається до релігійно-політичної ситуації в Німеччині за доби Реформації. Спираючись на документальні матеріали, зокрема архіви Шмалькальденського союзу, Слейдан створює панораму розвитку німецького суспільства за доби раннього Нового часу. Підтримуючи євангелічне віровчення, Слейдан водночас виявив у своєму творі прагнення уникати пристрасних, однобічних характеристик Реформації, що спричинило критику його праці з боку деяких прибічників Лютера. Зокрема, становлять інтерес оцінки, надані Слейданом щодо Аугсбурзького миру [9].

Певний внесок у висвітлення лютеранської конфесіоналізації здійснили й автори, які перебували на протилежних ідейних позиціях. Так, священник із Хільдесхайма Йоганн Ольдекоп, який у період ранньої Реформації підтримав виступ Лютера проти індульгенцій, пізніше приєднався до боротьби проти євангелізму. У «Хроніці» Ольдекопа, написаній із використанням свідчень очевидців і на основі власних спостережень, відображено низку важливих подій реформаційного руху: ситуацію після поразки протестантів під Мюльбергом і виголошення Віттенберзької капітуляції, що стала завершенням

Шмалькальденської війни, перебіг «Князівської війни», що призвела до відновлення позицій євангелічного угруповання в німецьких землях [4].

Отже, до особливостей джерельної бази з історії конфесіоналізації належить, насамперед, яскраво виражена тенденційність низки джерел. Події Реформації найчастіше характеризували або її прибічники, або її противники. Неминучим наслідком цього постає суб'єктивізм в оцінці подій лютеранської конфесіоналізації. Найбільшою мірою він помітний у листах і хроніках, але його вияви зустрічаємо і в євангелічних статутах, що відображали посилення позицій територіальної влади. Ще одна особливість джерел – фрагментарність: кожен їх тип, як правило, висвітлює окремі аспекти лютеранської конфесіоналізації (політичні, релігійно-церковні, соціокультурні), а не її загальну сутність. Це зумовлює потребу звернення до різних джерел, що в сукупності відображають головний зміст конфесійних перетворень.

Список використаних джерел

1. Brandenburg, E., 1900–2006, 'Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen', Bde 1–6, Leipzig: *Teubner*; Berlin: *Akademie-Verlag*.
2. Geß, F., 1905ff., 'Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzog Georgs von Sachsen', Bd. 1ff., Leipzig: *Teubner*.
3. Kluckhohn, A., 1893ff., 'Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V', Bd. 1ff., Gotha: *Perthes*; München: *Oldenbourg*.
4. Oldecop, J., 1891, 'Chronik des Johan Oldecop', Tübingen: *Laupp*, 720 s.
5. Pallas, K., 1906–1918, 'Die Registraturen der Kirchenvisitationen im Ehemals sächsischen Kurkreise', Bd. 1–2, Halle: *Hendel*.
6. Pohlmann, HG., 1991, 'Unser Glaube. Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche', Gütersloh: *Mohn*, 928 s.
7. Ratzeberger, M., 1850, 'Die handschriftliche Geschichte Ratzeberger's über Luther und seine Zeit', Jena: *Mauke*, 284 s.

8. Sehling, E., 1902ff., 'Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts', Bd 1ff., Leipzig: *Reisland*; Tübingen: *Mohr*.
9. Sleidanus, J., 1610, 'Commentariorum de statu religionis et Reipublicae, Carolo V. Caesare', Frankfurt am Main: *Schonvvetter*, XXVI, 805 s.
10. Vogt, O., 1966, 'Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel', Hildesheim: *Olms*, XXI, 727 s.

References

1. Brandenburg, E., 1900–2006, 'Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen', Bde 1–6, Leipzig: *Teubner*; Berlin: *Akademie-Verlag*.
2. Geß, F., 1905ff., 'Akten und Briefe zur Kirchenpolitik Herzog Georgs von Sachsen', Bd. 1ff., Leipzig: *Teubner*.
3. Kluckhohn, A., 1893ff., 'Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V', Bd. 1ff., Gotha: *Perthes*; München: *Oldenbourg*.
4. Oldecop, J., 1891, 'Chronik des Johan Oldecop', Tübingen: *Laupp*, 720 s.
5. Pallas, K., 1906–1918, 'Die Registraturen der Kirchenvisitationen im Ehemals sächsischen Kurkreise', Bd. 1–2, Halle: *Hendel*.
6. Pohlmann, HG., 1991, 'Unser Glaube. Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche', Gütersloh: *Mohn*, 928 s.
7. Ratzeberger, M., 1850, 'Die handschriftliche Geschichte Ratzeberger's über Luther und seine Zeit', Jena: *Mauke*, 284 s.
8. Sehling, E., 1902ff., 'Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts', Bd 1ff., Leipzig: *Reisland*; Tübingen: *Mohr*.
9. Sleidanus, J., 1610, 'Commentariorum de statu religionis et Reipublicae, Carolo V. Caesare', Frankfurt am Main: *Schonvvetter*, XXVI, 805 s.
10. Vogt, O., 1966, 'Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel', Hildesheim: *Olms*, XXI, 727 s.